

JOLANTA MEDELSKĄ

WSP w Bydgoszczy

UWAGI O HASŁACH ZAIMKOWYCH W SŁOWNIKACH POLSKO-ROSYJSKICH
OSTATNIEGO DWUDZIESTOLECIA

Żaden z kilku ogólnych słowników polsko-rosyjskich ostatniego dwudziestolecia nie poświęca wiele uwagi hasłom zaimkowym. Jest to naganne głównie ze względu na wyjątkowe bogactwo użycie zaimków w rozmaitych konsytuacjach i związaną z nim wysoką frekwencją w tekstach. Nie będzie więc bezzasadnym twierdzenie, że użytkownicy często sięgają po słownik w poszukiwaniu rosyjskiego odpowiednika dla napotkanego w tekście polskiego zaimka. Okazuje się wówczas, że słowniki traktują tę grupę słów po macoszemu. Wcale nierzadko potrzebnego hasła w ogóle w nich nie ma. Brak pewnych hasel można jakoś wybaczyć słownikom małym. Jak jednak wytłumaczyć fakt, że w słowniku Rozw.¹, pracy większej, zabrakło miejsca dla tak częstotliwych zaimków, jak któryś, ileś czy żaden? Jak rozumieć brak niektórych dość częstych zaimków we wszystkich słownikach? Jak w takiej sytuacji ma postąpić tłumacz, który nie może przecież zaimka po prostu opuścić? Prawdziwym mankamentem jest brak w słownikach pewnych popularnych konstrukcji zaimkowych. To właśnie w rozmaitych połączeniach z innymi częściami mowy ujawniają się w pełni skomplikowane stosunki przekładowe łączące poszczególne wyrażenia zaimkowe w obu językach. Wtedy widać najjaskrawiej, jak bardzo są sztuczne, wyizolowane, martwe "tradycyjne" zaimkowe pary przekładowe. Jakże często są one w stanie obsłużyć tylko znikomą część konkretnych użyć... Użytkownik, zdany na własną inwencję, szuka pomocy poza słownikiem lub usiłuje dotrzeć do potrzebnej konstruk-

cji poprzez tłumaczenie jej poszczególnych składników. Taki zabieg jest niebezpieczny zwłaszcza dla słabiej znających język rosyjski. Otrzymane w ten sposób konstrukcje prowadzą często do skażenia tekstu, są bowiem sztuczne lub wręcz niezrozumiałe. Aby się o tym przekonać, wystarczy spróbować przeprowadzić ten manewr np. z połączeniem którejś nocy. Ta metoda pozostawia poprawny rosyjski odpowiednik odnaždy noczju poza zasięgiem użytkownika, popychając go niejako do skonstruowania ekwiwalentu nieistniejącego.

Zachowanie się wyodrębnionych par^{*} przekładowych należy wnikliwie przebadać na tak bogatym materiale tekstowym, aby móc dotrzeć do możliwie najszerszego wachlarza zaimkowych użyć. Pozwoli to na wyłonienie drobnych /a tak istotnych dla jakości przekładu/ różnic w stosowaniu zaimków w obu językach. Popatrzmy więc, jak budują hasła zaimkowe poszczególne słowniki i spróbujmy zastanowić się, jak je zmienić, ulepszyć.

Warto przyjrzeć się uważnie parze przekładowej który-rzy-kto. W słownikach /oprócz BM i Mitr./ jest pewien ślad informacji o tej odpowiedniości. Odnotowują one parę zaimków pytajnych który - kto, ilustrując konstrukcjami który z was? Kto iz was? HS zauważyła istnienie pary przekładowej zaimków względnych który - kto, przekazując ją tylko egzemplifikacją: nie jest z tych, którzy ustępują-on nie iz tych, kto ustępująet. Ilustracja ta jest jednak bardzo ważna dla polskiego użytkownika, ponieważ zwraca uwagę nie tylko na odpowiedniość względnych który - kto, lecz jednocześnie podpowiada istnienie takiej pary także dla liczby mnogiej: którzy - kto. Jeśli bowiem można przewidzieć istnienie pary przekładowej zaimków pytajnych i względnych którzy - kto, a także odpowiedniości pytajnych którzy - kto po prostu dlatego, że konstrukcje typu kto z was, kto z nich² czy ten, kto nie są obce językowi polskiemu, to w przypadku pary zaimków względnych którzy - kto nie jest to możliwe. Przyjrzyjmy się kilku przykładom:

/1/ Najgorzej mają ci, którzy śpią na korytarzu, tam jest zimna posadzka. /"Kulisy" 42/81/

- /2/ Но приходят и те, кто просит юридической помощи впервые. /"Спутник" 9/81/
/3/ Pan z tych, którzy nadal zakłamują, czy z tych, którzy nadrabiają pisanie prawdy? /"Prawo i życie" 35/81/
/4/ А потому на уроках мы не вызываем тех, кто слишком рьяно просит об этом. /"Спутник" 10/81/
/5/ Więcej: moim zdaniem jest zbrodnią, zbrodnią najpotworniejszą, bo popełnianą przez wszystkich, którzy ten stan rzeczy aprobuja, bo popełnianą w majestacie i w imię sprawiedliwości. /"Ita" 44/81/
/6/ Библиотека открыта для всех, кто хочет учиться. /"Спутник" 9/81/

Para przekładowa zaimków względnych którzy - któ istnieje niewątpliwie i fakt ten musi być odnotowany w słowniku przekładowym, należy jednak jakoś zasygnalizować możliwość dokonania innego przekładu - którzy - kotoryje.

- /7/ Они ушли, так и не узнав, кого учитель оставил после уроков. А те, которым предстоит оставаться, тоже ещё ничего не подозревают /.../ /"Спутник" 10/81/

Hasło który byłoby w tej części opracowane niedostatecznie, gdyby przemilczeć jeszcze kilka drobiazgów, które mogłyby w sposób istotny wpłynąć na jakość przekładu. Otóż okazuje się, że należy się zastanowić, czy chwalona wyżej ilustracja HS nie powinna być uzupełniona o informację w nawiasie: "on nie iz tych, kto, ustupajet/ustupajut/", ponieważ i taki wariant istnieje:

- /8/ Каждый учитель знает, сколько обиды, досады и зависти на лицах тех, кто хотели ответить, а их не вызвали! /"Спутник" 10/81/

A może przydałaby się także egzemplifikacja dla Polaka jeszcze bardziej nieoczekiwana:

- /9/ Американцам же прошлой зимой пришлось выбирать, на чем экономить - на еде или отоплении. А тем, кто бедны, просто пришлось мерзнуть. /"Спутник" 10/81/

To jednak ciągle nie wszystko. Bog II, podając parę przekła-

dową który-rzy - кто, informuje w nawiasie: "/o osobach: nie przy rzeczownikach/". Można podważyć prawdziwość tej informacji w obu jej częściach. Otóż możliwe jest użycie tej pary przekładowej nie tylko w stosunku do osób, lecz i w stosunku do zwierząt, w ogóle do istot żywych. Spróbujmy uważnie wczytać się w tekst:

/10/ Когда-то Океан действительно служил колыбелью первым живым организмам /.../. Так длилось три с половиной миллиарда лет /или даже чуть больше/ с момента зарождения жизни на Земле. И за всё это время никто из обитавших в Океане существ ни разу не пожелал на "прелести" сухопутной жизни. Это произошло сравнительно недавно /.../, когда в Океане стало тесно. Когда он превратился в место ожесточенных схваток, согласно всем законам естественного отбора. Те, кто оказался слабее, вынуждены были покинуть Океан, выйти на сушу. /"Спутник" 8/81/

Użyto tu zaimka względnego кто w stosunku do istot żywych zamieszkujących ocean. Druga część informacji Bog II okaże się także nieścisła, jeśli przeanalizujemy uważnie inny fragment tekstu:

/11/ Не главное - это был тот Пути, чей бок столько раз прижимался к боку Кунгурцева на студёных ночевках во время медвежьих или сайгачьих охот, с кем встречали зори и рассветы, с кем бедовали и тонули в походах и с кем не страшно будет встретить старость.

/4Спутник" 9/81/

Wbrew uwadze Bog II кто występuje tu przy rzeczowniku własnym Путиа.

Staranne opracowanie omówionej wyżej części hasła który wymaga także uwagi /i ilustracji/ o parach przekładowych która - кто, które - кто, bowiem w języku rosyjskim występują regularnie konstrukcje typu: кто из вас, девушки, /.../, a także те, кто /o kobietach i zapewne w ogóle istotach żywych płci żeńskiej/. Zjawisko to jest obce językowi polskiemu.

Pozostanmy jeszcze przy hasle słownikowym który, przy tej jego części, która dotyczy zaimków względnych. Niewątpliwie warta jest odnotowania w słowniku przekładowym odpowiedniość który - czej. Spośród wszystkich słowników uważa ją jedynie Bog II. Para który - czej jest umieszczona na końcu hasła który i opatrzona uwagą: "/książkowe: w zdaniach względnych przed rzecz. jako dop. przynależności/". Jest także ilustracja: kobieta, której ręce ... żeńska, czji ruki ... Uwaga o książkowości takich konstrukcji brzmi nieprzekonywająco wobec powszechności ich stosowania:

- /12/ В обширной литературе о выдающемся английском драматурге Дж.-Б. Шоу, чье чувство юмора и остроумие стали легендарными, приводится такой пример. /"Спутник" 10/81/
- /13/ Директор, в чьем ведении была буровая, узнал о ней часа в три ночи /.../ /"Литературная Газета" 29/81/
- /14/ Но главное - это был тот Путь, чей бок столько раз прижимался к боку Кунгурцева на студеных ночевках во время медвежьих или сайгачьих охот /.../ /"Спутник" 9/81/
- /15/ В центре оперы еврейские Ромео и Джульетта - Зейга и Йоселе, чья любовь проходит через многие испытания, но остается светлой и чистой. /"Спутник" 9/81/

Brak uwagi o książkowości takich konstrukcji w tzw. akademickim słowniku języka rosyjskiego³.

Chyba warto w tej części hasła który poinformować o istnieniu pary który - czej także w liczbie mnogiej /por. chociażby przykład 15/. Sam Bog II, który wyżej, w części dotyczącej odpowiedniości który - kto, sygnalizuje możliwość stosowania jej w liczbie mnogiej, nie wspomina o istnieniu pary którzy - czji.

W obu językach jest możliwa wymiana zaimków względnych który - gdzie /ktoryj - gdie/, co jednak nie oznacza, że w

przypadku wystąpienia w tekście polskim zaimka który należy go zastąpić rosyjskim который. Występowanie względnego где zdaje się mieć w języku rosyjskim szerszy zasięg:

- /16/ Родился Раймонд в 1936 году в семье, где все любили музыку, песни. /"Спутник" 10/81/
- /17/ И тогда, на заступу дома, где растут дети, должен подытаться материнский инстинкт, отцовская ответственность. /"Крестьянка" 9/81/
- /18/ /.../ детям нужна не всякая семья, а лишь та, где родители не только так или иначе уживаются друг с другом, но именно любят в полном смысле этого слова. /"Крестьянка" 9/81/
- /19/ Своеобразная сценография этой оперы - мистерии, где бытовые картины чередуются с видениями и миражами. /"Спутник" 9/81/
- /20/ Рублев предпочитал грунты, где очень много известняков - до 90 процентов. /"Спутник" 10/81/

Chociaż teoretycznie jest możliwe wystąpienie w identycznych polskich tekstach względnego где, to jednak w praktyce używa się go chyba ostrożniej. Jeśli bowiem można znaleźć polski tekst, bliski tekstowi 17:

- /21/ Już tylko z tych przytoczonych postulatów można sobie odtworzyć stan większości zakładów poprawczych w Polsce, где młodzież żyje w prymitywnych warunkach, w brudzie, w pomieszczeniach malowanych na "urzędowy" szary kolor, kiepsko ogrzanych. /"Solidarność" 27/81/,

to w pozostałych kontekstach /a zwłaszcza w 20/ w języku polskim wystąpi raczej /częściej/ zaimek który. Należałoby więc zasygnalizować w słowniku przekładowym istnienie odpowiedniości który - где zbadawszy uprzednio dokładnie regularność jej występowania w tekstach. Warto ją odnotować nawet w przypadku, gdyby się okazało, że występuje tylko fakultatywnie. W żadnym słowniku polsko-rosyjskim nie ma wzmianki o tej parze przekładowej. Bardzo uważny, wytrwały, a przy tym świetnie znający język rosyjski użytkownik słow-

nika znajdzie jednak potwierdzenie swoich domysłów w Bog II, lecz w jego rosyjsko-polskiej części. W hasle gdzie jest odpowiedniość gdzie - w którym, a także informacja: "/w koto-rom, -oj itp. pri wydzielenii iz bolszego koliczestwa przedmiotow danogo roda/ w którym, w której, w których; dom, gdzie my żywiom - dom, w którym mieszkamy"⁴.

Istnieje także para przekładowa który - kiedy. Przeko- nuje o tym następująca ilustracja:

/22/ Uczący w klasach starszych są mniej zadowoleni, po- nieważ do tej pory mieli - poza niedzielą - wolny jeden dzień w tygodniu. Dotychczas mogli wybrać do- wolny, teraz muszą sobotę, w którą nic przecież nie można załatwić ani kupić. /"Kulisy" 38/81/

W tekście rosyjskim wystąpi tu raczej zaimek względny kogda. Żaden ze słowników nie sygnalizuje tego faktu.

Szeregu uzupełnień wymaga hasło któryś w słownikach polsko-rosyjskich. Weźmy takie teksty:

/23/ Któregoś wieczora przyszedł bardzo zdenerwowany i powiedział, żeby mu pomogła, bo go zamkną.

/"Dziennik Wieczorny" 18/81/

/24/ Któregoś ranka, po czwartej było, podeszli do mnie milicjanci. /"Dziennik Wieczorny" 18/81/

/25/ Milicja pilnowała, i ja pilnowałem, ale i tak przy- szli którejs nocy i zerwali zamki. /"Dziennik Wie- czorny" 18/81/

/26/ Którejs niedzieli Czesław Rz. siedział sam na sam nad jeziorem i budował pomost. /"Kulisy" 31/81/

W BM, Bog II, Mitr., HS i Rozw. nie ma wydzielonych w przy- kładach 23-26 konstrukcji. Na pewien trop natrafiamy tylko w SK. Odnotowano tam odpowiedniość którejs niedzieli - w odno woskriesienje. Takie rozwiązanie nie jest jednak za- dowalające. Trzeba umieścić w słowniku także szereg któ- rejs nocy, ranka, wieczora itp. i jego rosyjski odpowied- nik odnaždy noczju, utrom, wieczerom itp. Potwierdza to porównanie przykładu 23 i 27:

/27/ Однажды вечером ко мне позвонил знакомый /.../
/"Спутник" 9/81/

Jak pomóc tłumaczowi, który spotka takie zdanie:

/28/ W sześćdziesiątym którymś roku jedna z pracowni
PZH zajęła się tą sprawą. /"Itd" 32/81/

Wydzielonej konstrukcji nie ma w żadnym słowniku. W HS jest odpowiedniość w którymś roku - w kakom-to godu, czego jednak ona dotyczy możemy się tylko domyślać, ponieważ brak szerszego kontekstu. Czy można więc zastosować ją tak: w którymś roku po wojnie - w kakom-to godu posle wojny? A może należy jej użyć właśnie w przykładzie 28? Niełatwo ją wkomponować w nasz kontekst: "w szestidiesiatom kakom-to godu", "w kakom-to szestidiesiatom godu" lub raczej "w szest'diesiat kakom-to godu"? A może, pomijając odpowiedniość w którymś roku - w kakom-to godu, wmontować zaimek kakoj-nibud': w szest'diesiat kakom-nibud' godu? Czy rzeczywiście któryś z dających się wywieść odpowiedników będzie tym, którego poszukujemy? Może w kontekście 28 należy użyć wyrażenia bliskiego, lecz wyraźnie nie tożsamego, w szestidiesiatyje gody? Tylko żmudne poszukiwania odpowiedniego zaświadczenia w tekstach rosyjskich mogą rozwiązać te wątpliwości.

Podobnie wygląda sprawa ze znalezieniem rosyjskiego odpowiednika dla połączenia co któryś:

/29/ Co drugi absolwent szkoły technicznej nie widział w życiu śrubokrętu, co trzeci absolwent szkoły ogólnokształcącej nie potrafi wymienić przynajmniej dwudziestu obcojęzycznych pisarzy, wreszcie co czwarty absolwent nie bardzo wie, po co co-dziennie wstawał o siódmej i nosił ciężką teczkę. Idąc dalej - co któryś kandydat nie zdaje egzaminów wstępnych na wyższą uczelnię. /"Itd" 37/81/

/30/ Myślenie polega na tym, że pani wpisuje do specjalnego zeszytu tylko co którąś osobę, rozsądnie unikając w ten sposób korków i kolejek. /"Polityka" 35/81/

Autorzy słowników w ogóle nie zauważyli tej konstrukcji. Nie ma o niej wzmianki ani w hasłach co, ani w hasłach któ-ryś.

I jeszcze jedna uwaga do hasła któryś. W słownikach znajdziemy odpowiedniość któryś - kto-to /-nibud'/, a także typową egzemplifikację: któryś z nich - kto-to iz nich. Taka para przekładowa nie jest zaskoczeniem dla polskiego użytkownika, ponieważ spotyka się on z identycznymi konstrukcjami w języku polskim. Można ją, w pewnym sensie, przewidzieć. Zaskoczeniem będzie natomiast odpowiedniość któraś - kto-to /nibud'/, któraś z kobiet - kto-to iz że-nszczin. Tego właśnie odpowiednika użyjemy przekładając następujące zdanie z polskim któraś:

/31/ Gest się kończy, gdy któraś wychodzi za mąż za Niemca. /"Itđ" 44/81/

Z punktu widzenia Polaka zasygnalizowanie istnienia pary któraś - kto-to /-nibud'/ jest niewątpliwie wartościowsze od informacji o odpowiedności któryś - kto-to /-nibud'/, a dla Rosjanina ta sprawa jest bez znaczenia. Cenniejsze więc, bo praktyczniejsze, będzie podanie obok pary przekładowej któryś - kto-to /-nibud'/ konstrukcji któraś z nich - kto-to iz nich zamiast "tradycyjnej" któryś z nich - kto-to iz nich.

Te same uwagi należy odnieść do hasła żaden. W Rozw. nie ma w ogóle tego zaimka. Bog II, BM, Mitr. podają odpowiedniki nikakoj, ni odin, SK dorzuca konstrukcję żaden z nas - nikto iz nas, a HS - żaden z pasażerów - nikto iz passażyrow oraz żaden się nie odezwał - nikto niczego nie skazał. I znowu, jeśli istnienie pary przekładowej żaden - nikto nie jest dla Polaka zbyt dużym zaskoczeniem, bo konstrukcje typu nikto iz was, nikto iz passażyrow, trafiają się także w języku polskim:

/32/ Dlaczego nikt z polskich akademików nie zdobył dotąd Nobla? /"Itđ" 43/81/,

to odpowiedniość żadna - nikto jest rzeczywiście nieoczekiwana. Porównajmy przykłady:

/33/ Ranna zmiana zaczyna pracę o 5, ale żadna nie wyjdzie z hotelu bez makijażu jak na bal. /"Ita"
44/81/

/34/ Никого из своих сослуживцев Оля ни разу не пригласила туда. /"Смена" 17/81/

Wartościowsze więc, a zarazem oszczędniejsze, bo zawierające dwie informacje, będzie zamieszczenie w słowniku przekładowym odpowiedniości żaden - nikto oraz ilustracji typu żadna z kobiet - nikto iz żeńszczyń.

Pozostańmy jeszcze przy parze przekładowej żaden-nikto. W języku rosyjskim zaimka nikto można użyć w stosunku do zwierząt i w ogóle istot żywych, a nie tylko do osób, tak jak zaimka nikt w języku polskim:

/35/ Когда-то Океан действительно служил колыбелью первым живым организмам. /.../ Так длилось три с половиной миллиарда лет /или чуть больше/ с момента зарождения жизни на Земле. И за всё это время никто из обитавших в Океане существ ни разу не польстился на "преlestи" сухопутной жизни. /"Спутник" 8/81/

Warto chyba zasignalizować tę różnicę w słowniku przekładowym.

Sprawa, którą się teraz zajmujemy, dowodzi, że tylko żmudne, drobiazgowo badania tekstów pozwolą starannie opracować hasła słownikowe, a więc tak, aby rzeczywiście pomóc użytkownikowi i całkowicie wyeliminować możliwość pomyłek.

A zdarza się przecież, że słownik nie tylko nie dostarcza potrzebnych informacji, ale wręcz szkodzi, naprowadzając użytkownika /zwłaszcza tego, który darzy słownik absolutnym zaufaniem/ na niewłaściwy odpowiednik.

Spotyka się w języku polskim konstrukcje każde z nich, każde z nas:

/36/ Poznać się młodzi poznali, na córkę Katarzyny nie sposób było nie zwrócić uwagi, bo urodę wzięła po matce, nic jednakże na razie z tego nie wynikło. Każde z nich miało jakieś plany we własnym zakresie. /Joanna Chmielewska. Studnia przodków, 11/

/37/ Jeżeli jednak zastanowić się nad własną przyszłością, to nasuwa mi się pewien wniosek z tych lektur: powinienem ożenić się z miłości, ale z założeniem, że po pewnym czasie każde z nas powinno mieć dla wyżycia się seksualnego innych partnerów. /"Ita" 37/81/

Rosyjskim odpowiednikiem jest połączenie każdyj iz nas. Należy więc wyeliminować możliwość pomyłki, odnotowując tę różnicę w słowniku.

Rozpatrzmy następujący przykład:

/38/ Czegoś podobnego jeszcze u nas nie było. /"Solidarność" 25/81/

Istnieje para przekładowa coś podobnego - czto-to /nieczto/ pochożeje /podobnoje/. Czy jednak rzeczywiście jej właśnie należy użyć w kontekście 38? Czy nie będzie tu lepsza odpowiedniość czegoś podobnego - niczego podobnego? To niewątpliwie drobiazg, bo dotyczy jednego konkretnego użycia, ale sygnalizuje potrzebę zwracania większej uwagi na przypadki zależne. W tej konkretnej sprawie dotyczy to wszystkich przypadków /oprócz mianownika/, gdy konstrukcja coś podobnego występuje w zdaniu przeczącym.

Również do drobiazgów należy zaliczyć konstrukcję to coś:

/39/ We wszystkich z nich, albo przeciwko czemuś się protestuje, albo coś się popiera. Nawet jeśli tym "czymś" jest osoba, to i tak idzie zawsze o sprawę, a nie o personalia. /"Solidarność" 26/81/

/40/ R.K.: W każdym razie jest to czynnik pozamaterialny?

A.P.: Tak, ale może kiedyś zostanie znaleziony pomost między tym czymś a materialnością.

/"Kultura" 30/81/

Nie zamieszcza tej konstrukcji żaden ze słowników, a jest oczywiste, że rosyjskiego odpowiednika nie uzyskamy tłumacząc po prostu składniki polskiego wyrażenia. Tłumaczenie składników dałoby rosyjski odpowiednik etim "czem-to", który może być użyty tylko wyjątkowo, w określonym celu, co

podkreśla cudzysłów. Różni się więc wyraźnie zakresem stosowalności od polskiej konstrukcji. Zauważmy, że w naszym przykładzie 39 zastosowanie cudzysłowu nie jest podyktowane wyjątkowością interesującej nas konstrukcji, lecz faktem, że zaimek coś został tu użyty w stosunku do osoby.

Popatrzmy na kolejny szczegółlik, różniący oba języki:
/41/ - Aniu, pani Zamiatowska przekazuje ci pozdrowienia.

- Zamiatowska? Nie wiem, kto to taki. /zasłyszane/

/42/ **"Мне поручено пригласить вас завтра в институт на сеанс телепатии, который будет проводить К."** "Не знаю кто такая "К" ответил я. /"Спутник" 9/81/

Daremnie jednak szukać pary przekładowej kto to taki - kto takaja w słownikach polsko-rosyjskich.

Warto zatrzymać się przy wyrazie hasłowym ileś. Najpierw kilka użyć tego zaimka w polskich tekstach:

/43/ Ileś tam lat temu mówiłem, że jesteśmy narodem o niskiej kulturze sanitarnej. /"Itd" 32/81/

/44/ Mieszka w Polsce trochę ludzi, którzy osiedlili się tu po pobycie kilku pokoleń ich rodziny na obczyźnie lub wyjechali lat temu ileś, by potem wrócić. /"Prawo i życie" 31/81/

/45/ Wiedziałem, że po iluś tam spędzonych w szkole miesiącach będę doskonale wiedział, że jak dostanę od cioci dwa jabłka i od babci następne dwa, to w sumie będę mógł zjeść cztery. /"Itd" 37/81/

/46/ Niektóre dyskoteki robią tak, że jak już jest ileś tam biletów sprzedane, to kasę się zamyka i reszta idzie dla bramkarza. /"Itd" 28/81/

/47/ Twierdzi, że wśród młodych ludzi należy wyrabiać szacunek dla człowieka, który ma ileś tam stopni naukowych i skarży się, że w biuletynie niczego takiego nie zauważył. /"Itd" 44/81/

/48/ Czy chodzi o to, by przybyło nam jeszcze ileś tysięcy dzieci pozbawionych tego uczucia? /"Itd" 35/81/

Zaimek ileś, zwłaszcza w połączeniu z tam, jest dość rozpowszechniony w języku polskim. Aż w trzech spośród sześciu słowników polsko-rosyjskich /BM, Mitr, Rozw./ nie ma jednak tego hasła. SK proponuje dwa rosyjskie odpowiedniki dla zaimka ileś: nieskolko, skolko-to, a dla połączenia ileś tam - skolko-to. Przyjrzyjmy się najpierw rosyjskiemu słowu nieskolko. S. Ozegow definiuje je w swym słowniku⁵ następująco: "Niekotoroje, niebolszoje koliczestwo. N. let. Rasskazat' w nieskolkich słowach /kratko/". Ma więc ten wyraz wyraźne ograniczenie ilościowe, podobne polskim kilka, niewiele, mało. Czy więc rzeczywiście nadaje się on na odpowiednik dla polskiego ileś? "Czyste" ileś mamy tylko w przykładach 44 i 48. Już nawet z analizy tych dwu ilustracji wynika, że jeśli za polskim ileś kryje się jakiś przedział ilościowy, to jest on podyktowany daną konsytuacją. Dla przykładu 44 będzie to przedział od kilku do kilkudziesięciu, a dla 48 - od kilku do kilkuset /przy formalnym podejściu zaimek ileś ma w przykładzie 48 nawet konkretną górną granicę - 999/. Ważna jest tu tylko nieokreśloność. Proponowany przez SK rosyjski odpowiednik nieskolko nie może tu być użyty bez skażenia tekstu. W naszych przykładach polski zaimek ileś nie daje się po prostu pokryć rosyjskim nieskolko. Inna sprawa to wyraźne rozbitcie u SK zaimka ileś i połączenia ileś tam: ileś - nieskolko, skoiko-to, a ileś tam tylko skolko-to. Takie opracowanie hasła nasuwa fałszywy wniosek, jakoby element tam "znosił" ograniczenia ilościowe zaimka ileś, jakoby połączenie ileś tam różniło się znaczeniowo od "czystego" zaimka ileś. Tymczasem już w naszych przykładach widać, że słówko tam jest tylko elementem ekspresji, że bez żadnego uszczerbku dla sensu zdania można je wyeliminować z przykładów 43, 45, 46, 47 lub wstawić do 44 i 48. To wyraźne przypisanie odpowiednika nieskolko tylko zaimkowi ileś, eliminuje go niepotrzebnie z takich kontekstów, w których mogłyby być jednak użyte. Nie byłby przecież najgorszym ekwiwalentem połączenia ileś tam w kontekście 45 i 47, ponieważ w tych właśnie przykładach pod zaimkiem ileś kryje się niewielka ilość, kilka /w 48 2-4/ ⁶.

Zajmijmy się teraz drugą propozycją SK - zaimkiem skolko-to. SK, jak pamiętamy, podaje go na drugim miejscu, po przecinku, HS natomiast wymienia go na pierwszym miejscu, a Bog II podaje jako jedyny odpowiednik polskiego ileś. Autorzy są więc zgodni co do istnienia pary przekładowej ileś - skolko-to. Jest też wyraz hasłowy skolko-to w akademickim słowniku języka rosyjskiego⁷, są tam także ilustracje, z których wynika, że zaimka skolko-to używa się tak samo jak polskiego ileś /i ileś tam/. Rodzą się tu jednak pewne wątpliwości. Dlaczego Bog II nie ma zaimka skolko-to w swojej rosyjsko-polskiej części? Dlaczego brak go w starannej klasyfikacji zaimków J. Sidorenko⁸? Dlaczego wreszcie nie ma tego hasła w słowniku Ożegowa⁹? Może więc istnieje różnica w częstotliwości występowania tych zaimków w języku polskim i rosyjskim? Kwestia ta wymaga dokładnego sprawdzenia na konkretnym materiale tekstowym.

Wreszcie, by zakończyć rozważania o hasle zaimkowym ileś, ustosunkujmy się do możliwości, jaką proponuje HS - ileś - kakoje-to koliczestwo. Taki przekład byłby chyba niezwykle w naszym kontekście 46, w pozostałych jednak wyraźnie razi.

Warto się zastanowić nad przełożeniem na język rosyjski polskiego paręnaście. Autorzy słowników, którzy w synonimicznym hasle kilkanaście prześcigają się w pomysłach, tu milczą /wyłamał się jedynie HS, podając rosyjski odpowiednik nieskolko /bolsze diesiati, od diesiati do dwadcati/. Czyżby była rzeczywiście taka różnica we frekwencji tych zaimków, że kilkanaście zasługuje na umieszczenie nawet w małym słowniku, a dla paręnaście nie ma miejsca w większym? Dlaczego więc w tychże słownikach odnotowano słowo paręset? Czy faktycznie ma ono wyższą częstotliwość niż paręnaście? Można podejrzewać, że powód jest inny: paręset ma dobry, pewny rosyjski odpowiednik - nieskolko sot, zaś paręnaście dokładnego ekwiwalentu nie ma. Język rosyjski nie wydziela, nie nazywa tego przedziału liczbowego /od 10 do 20/, który

w polskim oznaczamy słowem kilkanaście, paręnaście. Tłumacz jednak nie może po prostu pominąć tego słowa, jeśli trafi na nie w tekście:

/49/ Ale to, co się dzieje w ostatnich paru, parunastu latach przekracza wszelkie dopuszczalne granice. /"Solidarność" 27/81/

/50/ Czy wolno wymagać od ludzi, by za cenę osiągnięcia zgodności z własną naturą, w której na trwałe zawarowana jest śmierć, nie domagali się przedłużenia życia o parę, paręnaście minut? /"Itđ" 32/81/

Można się zgodzić, że rosyjskie nieskolko pokrywa tak polskie kilka, parę, jak i kilkanaście, paręnaście. Trzeba jednak podpowiedzieć użytkownikowi słownika, że w takich kontekstach, jak nasze 49 i 50, w których sąsiadują oba zamki o jednakowych przekładach, jeden z nich należy pominąć.

Sprawa hasła paręnaście jest dobrym momentem dla przypomnienia, że nigdy nie należy tracić z pola widzenia żadnego z potencjalnych użytkowników słownika. W naszym konkretnym przypadku jeśli Polak nie znajdzie interesującego go hasła paręnaście, zapewne dotrze do niego poprzez synonim kilkanaście, Rosjanin zaś, zwłaszcza słabiej znający język polski, będzie bezradny.

Bardzo podobnie przedstawia się sprawa artykułu hasłowego naście. BM, Mitr., SK, Bog II, Rozw. - milczą. Jeśli popatrzeć na sprawę z pozycji użytkowników, to bez wątpienia w lepszym położeniu będzie Polak, bo choćby znaczenie słowa naście będzie dla niego jasne, może więc ratować się poszukując w słownikach jego synonimów. Rosjanin, który słowa naście po prostu nie zna, będzie w sytuacji bez wyjścia.

Wyraz hasłowy naście znajdujemy tylko w HS /z kwalifikatorem "razg."/ naście - bolsze diesiati, ot diesiati do dwadcati. Popatrzmy na naszą ilustrację:

/51/ Mamy naście, czy dwadzieścia kilka lat. /"Itđ" 31/81/

Jest oczywiste, że ani odpowiednik bolsze diesiati, ani ot

diesiati do dwadcati nie są w tym kontekście przydatne. Pierwszy dlatego, że wchłania inną część tego zdania /dwadzieścia kilka to przecież także "bolsze diesiati", a drugi nielogicznie o nią zabacza. HS odkrył więc jedynie "białą plamę", lecz problemu nie rozwiązał. Dla pewnych kontekstów można chyba zaproponować rosyjskie żartobliwe "nadcat'":

/52/ - Сколько тебе лет?

- Мне? Надцать. /zasłyszane/

Przyjrzyjmy się teraz podkreśleniom w następujących polskich tekstach:

/53/ Czy wypowiedź, że trzydziestokilkuletnia zła praca, polityka rządu, ma oznaczać, że mamy zły ustrój?
/"Rzeczywistość" 23/81/

/54/ Mamy naście, czy dwadzieścia kilka lat. /"It'd"
44/81/

/55/ Dziewczyny mają po osiemnaście albo dwadzieścia kilka lat. /"It'd" 31/81/

i podkreśleniom w tekstach rosyjskich:

/56/ Линь 300 с лишним лет спустя, когда был изобретен аппарат искусственного кровообращения /АИК/, открытие это произвело настоящую революцию в медицине.
/"Спутник" 10/81/

/57/ Сорок с небольшим лет тому назад буржуазная Эстония представляла собой типично "хуторную" страну.
/"Спутник" 9/81/

Mamy tu do czynienia z parami przekładowymi dwadzieścia kilka, trzydzieści kilka, czterdzieści kilka itd. - dwadcat' s niebolszym/lisznim/, tridcat' s niebolszym/lisznim/, sorok s niebolszym/lisznim/ itd. Należy podkreślić, że poprawnych rosyjskich odpowiedników nie otrzymamy tłumacząc składniki polskich konstrukcji typu dwadzieścia kilka. Autorzy słowników są bowiem jednomysłni: polskiemu kilka przypisują jedyny rosyjski odpowiednik - nieskolko. A przecież w haśle kilka powinna się znaleźć konstrukcja typu dwadzieścia kilka, ponieważ to właśnie składnik kilka pozostaje niezmienny w tym /teoretycznie nieograniczonym/ szeregu. Można tra-

fić na właściwy trop w HS, zupełnie jednak przypadkowo. Otóż HS ma hasła dwudziestokilkoletni - let dwadcati s niebolszym, /prod.-sia/ w tyczeniuje dwadcati s niebolszym let. Na pewno nie jest to miejsce najwłaściwsze dla tego rodzaju hasła, ale jednak lepsze niż np. czterdziestokilkoletni ...

Powyższe uwagi należy odnieść także do hasła parę, bo konstrukcja dwadzieścia kilka ma synonim dwadzieścia parę. Przejdźmy do innych połączeń:

/58/ A odpowiedź jest prosta - musiała ona być kompromisem między zdrowiem a wymaganiami przemysłu, rolnictwa, handlu.

- Nie może być kompromisu między zdrowiem, a tym wszystkim innym. /"Itđ" 32/81/

/59/ Ten gest łaskawości władz niczego nie załatwiał, więc jego brak nie powinien być odczuwany jako kara, a jednak stał się on najwyższą satysfakcją, ponieważ wszystkie inne tak się kurczyły. /"Polityka" 23/81/

Żaden słownik nie podaje gotowej konstrukcji wszystkie inne wszyscy inni, wszystko inne/. Przy pomocy słowników, którymi obecnie dysponujemy, a także odrobiny wyczucia językowego, możemy wywieść przekład rosyjski wsie drugije. Będzie on poprawny. Istnieje jednak jeszcze jeden odpowiednik polskiego połączenia wszystkie inne - wsie ostalnyje. Jest on również poprawny, a w niektórych sytuacjach zdecydowanie częściej używany.

Ostatnia uwaga dotyczy konstrukcji jeden po drugim. Nie ma jej w ogóle BM, Mitr., Rozw. i SK. Zamieszcza to połączenie Bog II w hasła drugi i HS w hasła jeden. Obaj autorzy podają zgodnie jeden rosyjski ekwiwalent: odin za drugim. Porównajmy przykłady:

/60/ Дети в самом деле пошли, родились одна за другой две дочери. /"Крестьянка" 9/81/

/61/ И выросли три дочери быстрее, как ласточки, лицом похожие на светлую луну. Одна за одной вышли они замуж и уехали. /"Спутник" 8/81/

Konstrukcję z przykładu 61 znajdujemy w akademickim słowniku języka rosyjskiego: "Odin za odnim to że, czto odin za drugim"¹⁰. Mamy więc w języku rosyjskim drugi odpowiednik dla polskiego jeden po drugim. Jest on niewątpliwie rzadszy w tekstach rosyjskich, ale przecież jest. Czy można więc pozostawiać go poza zasięgiem tłumacza?

W niniejszym artykule omówiłam kilkanaście haseł zaimkowych. Część z nich została potraktowana szerzej, staranniej, część zaś mniej dokładnie, często wrywkowo. Jest to związane z niepełnym jeszcze materiałem tekstowym, którym dysponuję, zapoczątkowując badania nad hasłami zaimkowymi dla pełnego słownika przekładowego. Dużo tu krytyki słowników już istniejących, sporo nierozwianych wątpliwości, mało natomiast konstruktywnych propozycji. Zaprezentowany materiał pokazuje jednak dwie kwestie: ogromne bogactwo użyć zaimków w rozmaitych **konsytuacjach** i żenująco skromne ich odbicie w słownikach polsko-rosyjskich ostatniego dwudziestolecia.

Przypisy

- 1 Skróty słowników, których używam w tekście, zamieszczam na końcu artykułu.
- 2 W języku polskim spotyka się konstrukcje typu kto z nas, są jednak również w użyciu połączenia który /która, które/ z nas. W języku rosyjskim konstrukcja kto iz nas jest już chyba używana jako jedyna. Wprawdzie w Mitr. odnotowano parę przekładową który z nich? - kotoryj iz nich?, ale pozostałe słowniki podają zgodnie który z was? - kto iz was? Natomiast konstrukcja tot, kto ma jeszcze synonim tot, ktorogo: "W diejstwitielnosti u czelowieka mozet byt' odin Drug, tot, za ktorogo w ogoń i na płachu, s kotorym srossa krowju" /.../ /"Sputnik" 9/81/
- 3 Słownik sowremiennoego russkogo litieraturnogo jazyka, t. 1 - 17, Moskwa-Leningrad 1950-1965
- 4 Ta ilustracja z Bog II, jeśli porównać ją z naszym przykładem 21, zdaje się wskazywać na fakultatywność użycia par przekładowych gdie - w którym i gdie - gdzie
- 5 Ożegow S.I., Słownik russkogo jazyka. Pod red. N.Ju. Szwiadowoj, 9-e izd. Moskwa 1972
- 6 Użytkownik, który przypadkowo sięgnie do hasła iluś w tymże SK, może kontynuować wyciąganie fałszywych wniosków, bowiem jeśli dla połączenia ileś tam mamy odpowiednik skolko-to, to dla konstrukcji iluś tam ludzi już nie-skolko /skolko-to/ czelowiek
- 7 Sidorenko J.N., Funkcionalnyje osobiennosti woprositielnych miestoiimienij, AKD, Rostow-na-Donu 1972
- 8 Op. cit., przypis 5
- 9 Op. cit., przypis 3
- 10 Op. cit., przypis 3

SKRÓTY SŁOWNIKÓW

- BM - A. Bogusławski, Mały słownik rosyjsko-polski i polsko-rosyjski, Warszawa 1968
- Bog II - A. Bogusławski, Ilustrowany słownik rosyjsko-polski polsko-rosyjski, Warszawa 1978
- HS - D. Hessen, R. Stypuła, Wielki słownik polsko-rosyjski, Warszawa-Moskwa 1979
- Mitr. - Karmannyj polsko-russkij i russko-polskij słowar'. Sostawiteli I.N. Mitronowa, G.W. Sinicyna, G. Lipkes, Moskwa 1973
- Rozw. - Nastolnyj polsko-russkij słowar', pod red. M.F. Rozwadowskiej, Warszawa 1969
- SK - R. Stypuła, G. Kowalowa, Polsko-russkij słowar', Moskwa-Warszawa 1976

NOTES ON PRONOUN CATCHWORDS IN POLISH-RUSSIAN DICTIONARIES OF THE LAST TWENTY YEARS

The article considers the need for accurate study of pronoun catchwords in Polish-Russian dictionaries.

Pronouns, such a small group of words, constitute a fundamental element in texts both written and spoken. It is connected with their great frequency of occurrence and extensive connotations. Even perfunctory observations of Polish and Russian texts prove traditional pronoun pairs of translation in existing dictionaries not to be capable of serving the real variety of pronouns' usages in definite situations.

Undoubtedly that state is blameworthy for Polish-Russian lexicography.